

811.163.41'42
821.163.41.08 Петровић Његош П. П:808.2
<https://doi.org/10.18485/sj.2018.23.1.4>

АЛЕКСАНДАР М. МИЛАНОВИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

Оригинални научни рад
Примљен: 04. 01. 2018.
Прихваћен: 29. 01. 2018.

ТЕКСТОЛОШКИ И РЕДАКЦИЈСКИ ПОСТУПЦИ
РАДМИЛА МАРОЈЕВИЋА У ИЗДАЊУ ЊЕГОШЕВЕ
БИЉЕЖНИЦЕ

У раду се из угла текстологије и историје српског народног и књижевног језика анализирају редакција и текстолошки коментари Радмила Маројевића у критичком издању рукописне *Биљежнице* Петра Петровића Његоша (2017), почевши од анализе његових граfiјско-ортографских обележја па све до круцијалних особености лексике, семантике, синтаксе и текста. У нашој анализи се првенствено указује на значај и предности сагледавања Његошевог језика у ширем славистичком и русистичком контексту, али истовремено и на минуциозну анализу дијалекатских специфичности песниковог текста.

Кључне речи: Петар Петровић Његош, Радмило Маројевић, текстологија, историја српског језика, дијалектологија, славистика, критичко издање

0. Текстологија у србистици још није добила устаљене, општеприхваћене принципе, нарочито када се приређују текстови написани или штампани у 18. или 19. веку. У развоју и стабилизовању текстолошких метода и решења нарочито су затајиле српске научне и културне институције, па је просперитет ове научне дисциплине у новије време заслуга индивидуалног напора пре свега београдских филолога. Један тип текстолошког приступа са успехом теоријски и практично развија Душан Иванић. Други и другачији, пак, на

* aleksandar.jus@gmail.com

корпусу Његошевих текстова демонстрира још од 2005. године, тј. од критичког издања са текстологијом *Горског вијенца*, Радмило Маројевић. Он је 2017. објавио и критичко издање Његошеве рукописне *Биљежнице* (ЦИД, Подгорица, уредник Драган К. Вукчевић). Како је у питању критичко издање које у пуној мери показује Маројевићеве текстолошке поступке при редакцији и исписивању коментара уз један Његошев *рукопис*, циљ овога рада биће да овакав научни напор опише и вреднује, почевши од избора техничких и графичко-ортографских решења, преко поступака фонетско-фонолошке, граматичке, лексичко-семантичке и фразеолошке, све до текстолошке и вербатолошке реконструкције *Биљежнице*.

0.1. Сâм аутор текстолошке поступке груписао је на следећи начин: I. Проблеми ономастичке реконструкције, на странама 381–392 (1. Реконструкција антропонима и теонима; 2. Реконструкција топонима и космонима; 3. Реконструкција етнонима и адјектонима); II. Проблеми семантичке реконструкције, на странама 395–497 (4. Граматичка реконструкција; 5. Лексичка реконструкција; 6. Фразеолошка реконструкција); III. Проблеми фонетско-фонолошке реконструкције, на странама 501–538 (7. Реконструкција сугласника; 8. Реконструкција самогласника; 9. Реконструкција рефлекса јата); IV. Проблеми реконструкције текста, на странама 541–640 (10. Вербализација текста; 11. Версолошка реконструкција; 12. Реконструкција рукописних и штампарских грешака). Већ из овакве структуре књиге види се да Маројевић прибегава селекцији и наглашавању језичких јединица које сматра функционално надређеним у Његошевој *Биљежници*. Тако су оними издвојени од остале лексике и при анализи осамостаљени у првом поглављу текстолошких анализа и коментара, а на исти начин поступио је и са фразеологијом. Такође, обрнути ред од уобичајеног при фонетско-фонолошкој реконструкцији, тј. анализа прво консонантског па вокалског система, условљен је ауторовом жељом да поглавље о реконструкцији рефлекса јата, као суштинско и најкомплицованије за анализу, структурно осамостали од осталих значајних питања појава у вокализму.

Према очекивању с обзиром на обимност и компликованост проблематике, најобимнија су, и обухватају више од стотину страница штампаног текста, поглавља „Проблеми семантичке реконструкције” и „Проблеми реконструкције текста”.

1. Ауторов „Предговор” (стр. 5–27) даје неопходна техничка и теоријско-методолошка упутства за коришћење критичког издања *Биљежнице*. Маројевић књигу описује и одређује као „критичко издање медитативне прозе и пјесама из Његошеве Биљежнице, као и пјесме Ноћ скупља вијека и Духовног завештања (првог дијела Тестаментa), снабђевено текстолошким напоменама”, уз битну методолошку напомену: „Критика текста слиједи наша претходна критичка издања” (Маројевић 2017: 5).

1.1. Прву специфичност Маројевићевог приређивачког поступка представља већ примењени *графијски систем*: „За аутентично представљање текстова савременом графијом увели смо три вокалска слова са надредним знаком за дужину (ā, ē, ī), а из старе графије преузели још два слова – ђ и ѣ (у диграмима: ой, ай)” (Маројевић 2017: 5). Графема <â> обележава факултативни изговор слабог /x/ после /- â/ у генитиву множине именица. Графема <ç> обележава „дифтоншки степен контракције двају *e* последије губљења интервокалског *j* у споју двију енклитика (*ме је*)”, док графема <й> обележава факултативни изговор слабог /x/ после /-й/ у генитиву множине именица, као и наведени степен контракције у првобитној групи /ији/ у компаративу и суперлативу.

Графемом јат Маројевић (2017: 5) означава једносложни изговор дугог јата који је условљен метричком структуром стиха, „тј. у примјерима гдје је Његош тако користио слово Ћ”. Диграфима <ой> и <ай> обележени су дифтонзи настали у групама /оје/, после губљења интервокалског /j/, и /аи/.

1.2. Поред специфичних графема, Маројевић (2017: 6) уводи и шест додатних графијских ознака: а) знак за краткоћу слога (само у критичком издању, не и у акценатском издању песама); б) карактеристичан, устаљени кружић за слоговност /р/; в) знак за неслоговност осталих вокала, који су штампани у експоненту (подигнути и умањени); г) угласте заграде при фонолошкој реконструкцији /j/ које се у изговору губи; д) сугласничка слова одштампана у експоненту (подигнута и умањена), која означавају изговор слабог /x/ у генитиву множине и изговор слабог /т/ у појединим речима; љ) „Двије тачке последије сугласника означавају дуг (фрикативни) сугласник, на примјер: с својим [с: свѡјѣм]”.

1.3. Како приређивање рукописа доноси текстолошке проблеме којих нема при приређивању штампаних дела, Маројевић је морао решити и проблеме прецртаних и недостајућих делова рукописа, што су чести технички детаљи руком писаних текстова, приватних или оних који махом представљају тек основу за будућа дела. Прецртана места из Његошевог рукописа пренета су у критичко издање помоћу споља окренутих угластих заграда.¹ Реконструкција недостајућег текста, пак, извршена је у квадратним заградама.

1.4. Снимак и транскрипт *Биљежнице* дају се сада напореда: сваки лист оригиналног рукописа праћен је транскриптом са леве и десне стране, што је свакако функционалније решење у односу на оно из првог издања, где је транскрипција ишла независно од оригинала. Маројевић аутентично преноси Његошеву графију, за разлику од првих приређивача који су је осавремењивали. Чување оригиналне графије сматрамо јединим умесним поступком у критичким издањима, јер си њихови корисници по правилу оспособљени за читање

¹ Маројевић (2017: 7) износи како је редакциони одбор првог издања Његошеве *Биљежнице*, на челу са Јевтом Миловићем, исти проблем решио наводећи прецртана места у фусноти.

застарелих графичких и ортографских система. Широј публици критичка издања нису неопходна, али научној јесу, под условом да се држе строгих начела *верности оригиналу*, што је Маројевић у овом издању поштовао.

1.5. Концепти за четири писма на руском језику такође су транскрибована, али је сада дат и њихов превод на савремени српски језик, за разлику од првог издања. Превод је дат испод транскрипта (нпр. на стр. 185–215), уз напомену: [Превод:].

1.6. Већ на основу претходних примера јасно је да Маројевић испод транскрипта даје само нужна, неопходна објашњења. Речник мање познатих речи, уобичајен уз овакав тип издања, сада није дат уз напомену да су књижевни текстови обрађени у поглављу „Текстологија медитативне прозе и пјесама из Биљежнице” (7). Сматрамо, међутим, недостатком овога издања што оно нема Регистар личних имена и географских назива. Маројевић то мотивише на следећи начин: „Та имена су објашњавана у Речнику Његошевог језика Михаила Стевановића и сарадника” (8). Иако је то тачно, овакав регистар не би много повећао обим критичког издања, а знатно би повећао његову употребну вредност у науци.

1.7. Други технички, али веома значајни, детаљи везани за Његошев рукопис дати су у наведеним напоменама уз транскрипт. Тако, на пример, у подножним кратким текстовима читамо: „Биљешка је писана оловком тако да се једва види на снимку. Није се појавила на фотокопији Биљежнице на с. 45 првог издања, као што се не види ни у нашем издању” (125). Потпуно уништена и нечитљива места рукописа означена су у транскрипту са три тачке, без заграда, а оваква места посебно су назначена и у напоменама: „Последњи лист Његошеве Биљежнице увелико је оштећен”, „Тамо где смо ставили три тачке текст је сасвим уништен” (Маројевић 2017: 321).

1.8. За ваљана савремена критичка издања неопходни су квалитетни снимци, а то нарочито важи за приређивање рукописа. Како је и фотографска и издавачка технологија изузетно напредовала у последњим деценијама, квалитетан снимак постаје императив квалитетног критичког издања, а одговорност за читљивост докумената који омогућавају проверу свих приређивачевих решења у пуној мери преузима и издавач. У случају критичког издања Његошеве *Биљежнице* издавач, подгорички ЦИД, испунио је у доброј мери све техничке стандарде репродукције снимака различитих текстова. Маројевић је за ово издање пробрао снимке различите природе. Највише је оригиналних Његошевих рукописа. Рукопис саме *Биљежнице* је на црно-белим фотографијама са смеђим тонером увећан због лакше читљивости. У колору, али умањен, дат је снимак целокупног Његошевог тестаментa. Снимак оригиналног листа песме „Ноћ скупља вијека” дат је и у колору и црно-белој техници.

Поред снимака Његошевих рукописа, Маројевић у издању прилаже и снимак преписа песме „Ноћ скупља вијека” писан руком Стевана Перовића-

Цуце, Његошевог сестрића, затим фототипије првих публикација ове песме (издање Милана Решетара из 1912. и транскрипт Павла Поповића из 1913. године), као и фототипију Калимахове „Оде Артемиди” у руском преводу Ивана Мартинова (1823) због лакшег детектовања интертекстуалних веза са Његошевом песмом.

2. Његошева *Биљежница* структурно је прерађена и обогаћена у Маројевићевом критичком издању. Ове измене су вишеструке, а циљ им је да функционално и тематски, не и жанровски, повежу одређене Његошеве текстове, као и да се они научно третирају у складу са својом природом: наменом, садржајем и структуром.

2.1. Као посебно критичко издање издвојене су медитације у прози и песме, а текстолошке напомене испод текста дубље се коментаришу у поглављу „Текстологија медитативне прозе и пјесама из Биљежнице”. Корелације између информација у кратким напоменама и опширним коментарима непрекидно се експлицитно истичу у поглављу „Текстологији”.

2.2. „У издање је укључено Духовно завјештање, први дио Његошевог Тестаментa, с текстолошком и версолошком реконструкцијом и с текстолошким напоменама испод текста, које се ближе објашњавају у поглављу „Текстологија медитативне прозе и пјесама из Биљежнице” (8). Други део тестаментa Маројевић, с обзиром на његов садржај, са пуно разлога није унео у ово издање, чувајући тако његов тематски идентитет и јединство. За свој поступак Маројевић нуди поетолошко објашњење: „Док *Мисао* и неке друге пјесме претходе Лучи, Духовно завјештање, медитативна проза и пјесме из Биљежнице се ‚разливају’ из Луче чинећи нераздвојну цјелину духовних трагања у последњем периоду живота и стваралаштва” (Маројевић 2017: 12). Најчвршће доказе за своје поетолошке тврдње Маројевић проналази у интертекстуалним везама између двају текстова, „Духовног завјештања” и „Луче микрокозма” (Маројевић 2017: 13).

2.3. За разлику од текстолошке обраде других Његошевих песама, „Ноћ скупља вијека” добила је и додатно акценатско издање као посебно поглавље: „У том издању редним бројевима су означене октаве као основне строфичне јединице пјесме” (8).

3. Кроз читаво издање Маројевић коментарише приређивачке поступке својих претходника, али и различите поступке антологичара, књижевних историчара и других тумача Његошевог дела. Ови коментари често нуде и имплицитни теоријско-методолошки оквир Маројевићеве текстологије. Маројевићеве примедбе тичу се поетичког и жанровског одређења текстова,²

² „Лалић је, међутим, неоправдано у медитативну прозу укључио фрагмент који њој не припада – пасус у коме Његош биљежи од чега је састављена атмосфера” (Маројевић 2017: 10).

приређивачких поступака,³ штампарских и језичких грешака које су преносене из издања у издање,⁴ датовања првог објављивања песме „Ноћ скупља вијека”,⁵ па чак и научних плагијата.⁶

Ловећи у материјалним грешкама чак и великане наше филологије, попут Павла Поповића, аутор демонстрира и типичну судбину умножавања погрешних приређивачких решења насталих као последица недовољне лингвистичке провере пренетог текста:

Филологија није била Поповићу јака страна, па он није тачно преписао неке ријечи из петроградског рукописа. Тако је он у 21. стиху (Распрсне ли пупуљ цв’јетни али кане роса с струка,) прву ријеч погрешно прочитао: *Васпрсне. Језички фантом (непостојећи глагол *васпрснути) одлутао је у каснија издања – све док није обзнањен оригинални рукопис Његошеве пјесме (Маројевић 2017: 23).

4. У поглављу, готово засебној монографији, под насловом „Текстологија и медитација у прози и пјесам из Биљежнице” Маројевић је селектовао и класификовао све значајније текстолошке проблеме, нудећи сопствена решења. Важно је нагласити да ово поглавље не доноси детаљну декрипцију свих језичких појава у *Биљежници*, већ ауторов избор крупнијих текстолошких изазова. Њихов број, наравно, није нимало занемарљив, напротив, па је штета што сви они нису окупљени и у одговарајућем регистру, налик ономе који је Маројевић (1999: 193–198) у склопу „Предметног регистра” већ урадио у склопу припрема за критичко издање *Горског вијенца*, или који је Павле Ивић приложио под насловом „Списак речи и облика поменутих у Поговору” уз приређено издање Вуковог *Српског рјечника* из 1818. године (Ивић 1966: 193–245).

4.1. Потпоглавље „Проблеми ономастичке реконструкције” разрешава не само ортографски и функционални статус антропонима (*Балашеви*), теонима (*Феб, Дијана, Изис, Аврора, Атина, Палада*), топонима (хидроним *Иноп*), космонима (*Луна, Даница, Млијечни Пут, Земља*), етронима (етнотопоним *Запад* као име цивилизације) и адјектонима (*славјански*), већ и апелатива у функцији онима (*Бог, Створитељ, Творац, Господ*), као и статус личних и присвојних заменица исписаних великим словом из поштовања (*Ви, Ти, Ваи, Његов*).

³ „Бранко Бањевић је објавио већи број медитација у прози, што у цјелини, што фрагментарно, без реда и мијешајући их с другим Његошевим текстовима” (Маројевић 2017: 10).

⁴ Нпр. **албум* м. *албум*, **овди* м. *овде* (Маројевић 2017: 15), **бездне* м. *бездане* (16), **коси* м. *кочи* (17), **развијежу* се м. *разлежу* се (17), **ишта* м. *ништа* (21) и сл.

⁵ „Може се основано претпоставити да је нетачан податак о првој публикацији пјесме преузет из првог издања Цјелокупних дјела Петра Петровића Његоша у редакцији Данила Вушовића” (Маројевић 2017: 20).

⁶ „Бранко Поповић, који је присуствовао скупу у Подгорици, у свом новом чланку на ту тему [...], не помињући моје радове, покушао је да себи припише то наше откриће” (Маројевић 2017: 24).

4.2. Потпоглавље „Проблеми семантичке реконструкције” покреће и разрешава многа семантичка и семантичка питања, од реконструкције форме предлога и везника, преко реконструкције именичких облика у генитивиу множине, реконструкције граматичких облика придева или прилога у позитиву, утврђивања лексичко-граматичких опозиција (хомонимија, антонимија) и функционалне перспективе реченице, до питања која ће привући посебну пажњу историчара језика: „Грамаатички архаизми” (414–419), „Грамаатички дијалектизми” (419–423) и „Грамаатички русизми” (423–425).

4.2.1. Међу граматичким архаизмима Маројевић прво издваја употребу архаичних партиципских облика у функцији глаголских прилога, и то у два примера. Први је *поздрављ’*, номинатив једнине мушког рода неодређеног вида радног партиципа прошлог времена, употребљен у функцији глаголског прилога прошлог (= поздравивши): „Поздрављ’ те дивна звијезда дневна, / ја свагда о тебе више чувствујем но могу изговорити”. Други пример је из *Луче микрокозма*, и односи се на ново тумачење облика *виде’* као архаичног партиципског облика номинатива једнине мушког рода радног партиципа садањег времена. Оба примера повезује и текстолошко решење са апострофом, иако – дијакхронијски гледано – наставак у облицима није елидиран: „Из истог разлога апостроф стављамо и у облику *пòздрављ’* иако у њему, историјски гледано, није елидиран завршетак да би то потпуно оправдало апостроф у савременом критичком издању. А стављамо апостроф због алтернативног тумачења које посведочени облик семантички доводи у везу с глаголским прилогом несвршеног вида у значењу ’поздрављајући (те)’” (Маројевић 2017: 416). Дијакхронијски и синхронијски приступ овде се, очито, разилазе, а аутор даје предност решењу које ће читаоцу олакшати граматичко-семантичку реконструкцију и разумевање стихова.

Следећи граматички архаизам који Маројевић (2017: 416–417) реконструира јесте инструментал личних заменица у узрочном значењу. Тако у стиховима „њим правилне коловрате / наша земља хитро снује” облик *њим*, према аутору, има узрочно значење ’на основу њега, захваљујући њему’; у стихову „њом свјетови по простору миле” облик *њом* значи ’на основу ње, захваљујући њој’, док реченица из медитације у прози „њима само нама ова земља пријатна постаје” облик *оне* носи семантику ’(само) због њих, захваљујући (само) њима’. Трећи тип граматичких архаизама који су заслужили текстолошки коментар су застарели примери употребе личних заменица у предлошко-падежним конструкцијама *на њем* и *до њих* из стихова. Четврти тип коментарисаних архаизама јесте синтаксички: употреба беспредлошког генитива уз компаратив уместо предлошко-падежне конструкције *од* + генитив. Пети архаичан граматички облик је са старог Маројевићевог „терена”: стари посесивни придев образован суфиксом *-ьнъ* у реченици „отежала хаосом пространа ноћна утроба” из 17. медитације у прози. Коначно, шести

селектирани граматички архаизам представља употреба неконгруентног облика односно-присвојне заменице уместо конгруентног облика (*којега сенку м. чију сенку*).

4.2.2. Од граматичких дијалектизама Маројевић издваја облик акузатива уз глаголе мировања, у функцији локатива, и то са предлогом *о* (наспрам сличних примера из *Горског вијенца* и *Луче микрокозма* у којима се у оваквим предлошко-падежним конструкцијама појављују предлози *у* и *на*). Појаву употребе локатива с предлозима *у* и *на* уз глаголе кретања Маројевић (2107: 420) тумачи Његошевом „тежњом за хиперкоректношћу” у медитативној прози, као у примеру „него се у њој замотају и из ње излећавају” и сл. Посведочен је и познати морфолошки дијалектизам, датив повратне заменице *себе* у значењу ’себи’, као у примерима „који не да к себе просвјештенија”, „Него опет к себе дођи”, као и сродан пример употребе локатива *тебе* м. *теби* (Маројевић 2017: 422). Коначно, регистровани су и облици номинатива јединине мушког рода показних заменица *оњи* и *ови* у значењу ’онај’ и ’овај’: „Они који ме пробудио с вјечнога одра ништожности” (Маројевић 2017: 422).

4.2.3. Под граматичким русизмима Маројевић (2017: 423) подразумева облике и конструкције које је Његош употребио „под руским утицајем”. Аутор оперише терминима *русизам* и *славенизам*, јасно их диференцирајући у контексту наслова потпоглавља („Грамматички русизми”): „Његошев пјеснички језик није могуће ни схватити без разумијевања бројних русизама и славенизама (из руске рецензије црквенословенског језика)” (2017: 423). Међу Његошевим синтаксичким русизмима Маројевић (2017: 423–424) издаваја трпне конструкције са субјекатским инструменталом, тада уобичајене код српских писаца, које коментарише и у напоменама уз транскрипт и у „Текстологији”, као у примеру конструкције *собрано великим сијатељем*: „Пропратили смо је текстолошком напоменом [...] – синтаксички русизам, пасив умјесто актива у значењу ’које је сабрао велики сијатељ’”. Друга два примера имају парадигматску форму и тумачење: *и цвјетови ушукани славујем на својим стаблима, како частице воздуха занесене случајем из пучине*.

Други тип селектованих граматичких, уже синтаксичких, русизама јесте пблик одређеног вида трпних глаголских придева „у полупредикативној функцији (у функцији издвојеног атрибута)”, као у примеру *трунак занешени из некаква вишег свијета* (Маројевић 2017: 424), у којем облик одређеног вида по форми и пореклу одговара руском дугом облику партиципа. Трећи тип синтаксичких русизама представља предлошко-падежна конструкција *из* + генитив место српске народне конструкције *од* + генитив: *небо из бистријех капаља сочињено* (Маројевић 2017: 425).

У четвртном типу синтаксичких русизама Маројевић (2017: 425) допушта двоструку мотивацију, односно, као алтернативно, и тумачење да је у примеру

предлошко-падежне конструкције *на албум* у питању граматички дијалектизам. Друго тумачење, да је у питању русизам (*на* + акузатив у наменском значењу 'за албум'), аутор сматра веродостојнијим.

5. Из поглавља „Лексичка реконструкција” на потпоглавље „Граматички русизми” тематски се, не и структурно, надовезује потпоглавље „Лексички русизми и црквенославенизми” (Маројевић 2017: 466–477). У њему аутор уводи и термин *црквенославенизам*, подразумевајући под њим не само лексеме из рускословенског, већ и из српскословенског језика, што је у србистици устаљена пракса. Оне из руске редакције назива још и *рускославенизмима* (Маројевић 2017: 474).⁷

Лексичке русизме, пак, Маројевић (2017: 466) дели на а) „чисте русизме”, б) русизме „у којима се руски утицај огледа у морфемској или фонетској структури” и в) „ријечи које имају српску форму а руско значење”. Тек у наставку анализа аутор посеже за парадигматским термилошким решењима за три групе. Тако русизме у којима се руски утицај огледа у морфемској структури дели на а) „суфиксалне русизме”, б) „префиксалне русизме” и „коријенске русизме” (Маројевић 2017: 468). Лексеме које имају српску форму а руско значење он касније назива „семантички русизми” (Маројевић 2017: 470).

5.1. Међу суфиксалне русизме Маројевић (2017: 469) смешта Његошеве лексеме *небесни, разумителни, величествени, земни, поетически, божествени, магически, величави, божество* и *ништожност*. У питању су, наравно, славенизми маркирани руском формом суфикса (*-ни, -ителни, -ически* и др.) . На парадигматски начин одређени су и префиксални русизми, обележени формом префикса (*воз-, со-* и сл.): *удовољство, воздух, воздушни, сожжжете, собрано, возвишава, утирати се*. Уз термин „коријенски русизам” аутор одмах уз прву употребу додаје у загради „ове последње означили смо као фонетске”, да би у наставку правио напоредну конструкцију „коријенски, односно фонетски русизми” (Маројевић 2017: 468, 469). Очито је да није нашао решење које га задовољава: из примера (*гимне, символ, частица, албум, зачало, проистечу*) је јасно да су у питању речи које су фонетски маркиране у корену (основи), алу су заправо у суштини фонетски маркиране и друге две групе лексичких русизама, само у другим позицијама изведених речи. Зато се аутор определио за привремено, двочлано термилошко решење, очито у потрази за коначним.

Између других фонетских русизама Маројевић (2017: 469) издваја занимљив пример семантичке адаптације именице *черта*, која у руском језику има значење 'особина /карактера', а у стиху „Ноћи скупље вијека” значење '(фина) црта лица'. На истој страни он и лексему *окејан* тумачи само као

⁷ Занимљиво је да аутор није активирао и парадигматски облик *српскославенизам*, већ у том значењу употребљава конструкције „црквенославенизми из српске рецензије старославенског језика”, „црквенославенизам српске рецензије” и сл. (Маројевић 2017: 475).

фонетски адаптирани русизам, употребљен „према архаичном руском лику окиан, али са замјеном вокала *и* вокалом *е*”, очигледно не допуштајући као могуће и другачије порекло овог облика.

5.2. Уз извојене семантичке русизме, који имају облик постојеће српске речи али руско значење, Маројевић (2017: 470) упозорава читаоце на честу и распрострањену грешку да се „често поимају по српском језичком осјећању”. Оваквих лексема, утврђује Маројевић, највише је у Његошевим медитацијама у прози: *играти* (*се*) у значењу ’светлцати (*се*), *постизати* ’схватити’, *питати се* ’хранити се’, *подобни* ’слични’, *трудно* ’тешко’, *мир* ’свет’ итд. У Његошевој поезији их је мање: *зрак* ’лик’, *скупља* ’дража’ и сл. Уз семантички русизам *бријег* дата је читава мала расправа, са опширним историјатом питања (Исидора Секулић, Радојица Јовићевић, Димитрије Калезић), а Маројевић (2017: 472–473) иде од примера до примера из Његошевих текстова, утврђујући руско (и прасловенско) значење ’обала’.

5.3. За бројне лексичке црквенословенизме у Његошевом песничком језику Маројевић (2017: 473) констатује да су ушли преко руског језика. Кроз творбену анализу закључује да их је највише изведених, и то суфиксом *-ије* или неким од његових деривата (*-ствије* и сл.): *твореније*, *уништоженије*, *произрастјеније*, *движеније*, *нарјечије*, *произведеније*, *намјереније*, *подножије*, *попеченије*, *чувствованије*, *подстреканије*, *сношеније*, *битије*, *действије*. Исти цсл. суфикс посведочен је и код именица добијених комбинованом (сложено-суфиксалном) творбом: *благоразумије*, *равновјесије*, *претчувствије*. Црквенословенизми са другачијим типовима творбе, закључује Маројевић (2017: 473–474), ређи су у Његошевој *Биљежници*, на пример: *животно* (’животиња’), *сијатељ* (’сејач’).

Рускословенске облике Маројевић (2017: 474) детектује по њиховим фонетским особеностима, тј. вокализацији слабих полугласника (тврдог као /o/ и меког као /e/, наспрам српског рефлекса /a/ на месту изједначеног полугласника), посведоченим у префиксима *со-* и *во-*, суфиксу *-ество* итд.

5.4. На исти начин Маројевић (2017: 475) препознаје и црквенословенизме из српкословенског језика, а као маркантне извојене су следеће особине фонетизма: група /шт/ на месту африкате /ћ/ добијене јотовањем у српском народном језику (нпр. *просвјештеније*), очувано вокално /р/ (*бесмртије*), вокал /а/ као резултат вокализације слабог полугласника (*сатворило*).

5.5. „Црквенославенизме хибридног карактера” или славеносрбизме, како се још у литератури називају, Маројевић (2017: 474) исправно анализира, утврђујући у примерима хронологију и начин измена. Тако за именицу *совершенство*, са руским фонетизмом суфикса и српским фонетизмом основе, закључује да је у питању фонетски адаптиран рускословенизам, из чега је лако утврдити порекло и историју лексеме (*совершенство* > *совршенство*).

Штета је што Маројевић није пожелео да уђе у проблем Његошеве мотивације за активирање хибрида, будући да је његов израз, као израз владике црногорског, морао бити затворенији за овај лексички слој од израза грађанских лица. Не чуди, отуда, велики број славеносрбизама у језику тадашњих српских књижевника, Његошевих савременика, али би ваљало анализирати какво је морало бити језичко осећање свештених лица према облицима који нису нити из српскога народног нити из црквенословенског језика.

5.6. У потпоглављу о лексичким русизмима и црквенословенизмима Маројевић (2017: 475) наставља раније започету дискусију о вредности графеме <щ> у српској писмености 18. и 19. века и констатује како „треба имати у виду да је у славеносрпском периоду развоја српске писмености та графема имала гласовну вредност 'шт'”. Наведена тврдња је само делимично тачна. Постоје, наиме, у корпусу текстова и потврде за вредност [шч] у славенизмима, на пример облик *саобрашчєнїя* у тексту Јована Суботића (Милановић 2014: 89). Две чињенице, међутим, овде ваља нагласити. Прва је да су овакви облици ретки код писаца славеносрпске епохе, те је на пример наведени Суботићев облик усамљен међу бројнима са групом [шт]. Друга је да су се управо због овакве праксе поједини аутори, попут Јована Хацића, и декларативно опредељивали за [шт] као основну вредност графеме <щ> (Суботић 1989: 94). Овакво изјашњавање, међутим, сведочи о фонетским недоумицама тадашњих аутора. Из ових чињеница произлази зато следећи закључак: У индивидуалним опусима у којима се наспрам облика са <щ> појављују искључиво и безизузетно облици са <шт> као конкурентни, јасно је да ваља реконструисати искључиво вредност <щ> → [шт], али на нивоу читаве славеносрпске епохе ипак се мора допустити изговорно двојство <щ> → [шт], [шч], како је на пример поступљено у Огледној свесци *Речника славеносрпског језика* (РСЈ 2017).

6. Поглавље „Лексичка реконструкција”, поред описаног потпоглавља, доноси Маројевићеве судове о речима насталим моционом и семантичком творбом, специфичним типовима глаголских речи, специфичним граматичким речима, специфичним твореницама, лексичко-семантичким опозицијама, лексичким дијалектизмима и архаизмима.

6.1. У потпоглављу о речима насталим моционом творбом анализирају се занимљиве корелације између облика типа *зрѣк* и *зрѣка*. Аналошки према другом облику Његош гради, у свом песничком језику, и оцазионализам *израза* према уобичајеном облику *израз*, који код Његоша није потврђен (Маројевић 2017: 426, 434). Бројни песнички оцазионализми у епохи српског (пред)романтизма, додајмо, још чекају ваљану лингвистичку обраду и свој речник.

6.2. Под „семантичком творбом”, вођен погледима руске лингвистике, Маројевић (2017: 434–435) подразумева творбени процес који детаљно описује:

Лексички хомографи су настали и као резултат формалног и семантичког развоја једне исте лексеме. С дериватолошког становишта сматра се да су те ријечи настале семантичком творбом, раздвајањем двају значења једне лексичке јединице у двије ријечи, хомониме, а то се дешавало кад се изгуби посљедња семантичка карика (сема) која је повезивала та два значења. Најчешће је семантичка творба праћена преакцентуацијом, тј. прозодијском творбом, па је ријеч о хомографима.

Као парадигматски пример из Његошевих текстова Маројевић наводи редни број *први*, са дугосилазним акцентом на првом и неакцентованом дужином на другом слогу, и односни придев *први*, са краткоузлазним акцентом на и неакцентованом дужином на другом слогу.

6.3. У потпоглављу „Специфичне творенице” Маројевић (2017: 457) анализира Његошеве „двокомпонентне ријечи”, под којима подразумева: а) „сложенице” (са даљом поделом на „чисте сложенице” и „сложено-изведене ријечи”) и б) „сраслице”. Међу сложено-изведене речима, тј. онима добијеним комбинованом творбом према Станојчићевој терминологији, издваја два примера: именицу *равновјесије*, коју је Његош преузео из руског језика, а тамо је по пореклу црквенословенизам, и околионализам *лучезрачни*, који је скован „по свим творбено-семантичким правилима” од синтагме зрачити *луче* (Маројевић 2017: 457). На истој страни селектована је и једна сраслица, прилог *јамним*, дијалектизам у значењу ’ваљда’.

6.4. Међу лексичким дијалектизмима Маројевић (2017: 462–464) издваја и тумачи двадесетак лексема, међу којима су *нотњи*, *другојаче*, *проведрина*, *тица*, *стрецати* и др. На исти начин селектовани су и лексички архаизми: *антикамара*, *облук*, *миријаде*, *ухиљени*, *очинци* и др. (Маројевић 2017: 464). Од архаизама аутор издваја само један историзам, именицу *сарук* са значењем ’марама коју мушкарци обавијају око главе’, коју је Његош употребио метафорично у 37. медитацији у прози (*Висока планина снијежна која облачни сарук око главе има*).

7. Поглавље „Фразеолошка реконструкција” (478–497) Маројевић (2017: 478) отвара класификацијом фразеологизама, узимајући за критеријум њихово порекло и сврставајући их у четири групе: а) фолклорне изразе, б) крилатеме (крилате изразе), в) славенизме (русизме и црквенословенизме) и г) околионализме. Међу њима су основни и најбројнији фразеологизми народног порекла, али су у Његошевој *Биљезници* баш они најслабије заступљени, а Маројевић примећује да их писац често и декомпонује, узимајући само једну њихову компоненту, нпр. сталне епитете и сл. Под „крилатемама” он подразумева фразеологизме књишког порекла „чији се извор може документовати, из опште и националне историје и културне традиције” (Маројевић 2017: 478). Славенизми су одређени као „фразеолошки изрази из старе словенске књижевне традиције, старославенске и староруске, и русизми, фразеолошке јединице које је пјесник Његош позајмио из руског језика и књижевности,

односно изражајна средства која су настала под непосредним или посредним руским утицајем” (Маројевић 2017: 478).

Највећу пажњу теоретичара могла би изазвати поставка о фразеолошким околицизмама, за које аутор тврди да „имају све одлике фразеологизама”, а који су, при томе, најбројнији у Његошевој *Биљезници* (Маројевић 2017: 478–479). Констатује се на истом месту да им „пјесник придаје фразеолошку форму и значење”, али остаје као отворено питање да ли им то у тренутку настајања обезбеђује и устаљеност. Уосталом, и аутор уз два последња примера говори о условности критеријума при селекцији: „Сви ти примери више спадају у пјесникову стилистику него у фразеологију, више су пјесникове стилске фигуре него фразеолошке јединице” (Маројевић 2017: 481). Тако Маројевић (2017: 479–481) посебно коментарише шест фразеолошких околицизама: *Ти истока немаш ни запада, на нашем истоку, витљења главе, лишеник среће*,⁸ *зажигу твари животом и произрастјенијем и дубе [с] мамом*.

8. Поглавље „Реконструкција сугласника” (501–508) доноси за текстологе и историчаре српског књижевног језика битну расправу о васпостављању палатала /њ/ и /љ/ у глаголским именицама са суфиксом *-ење* (према црквенословенском *-еније*), уз објашњење да су црквенословенска и руска ортографија утицале на Његошев начин писања (Маројевић 2017: 501–503). Протумачени су Његошеви облици типа *усамјен*, *заробјен* и *изгубјеник* (Маројевић 2017: 504), губљење /х/ из групе /хр/ у дијалектизму *раниш* и византијски утицај у облицима *оризонта* и *армоничку* (506), аналошко /ш/ у фонетском дијалектизму *занешени* (506), као и узроци за фонолошку корекцију ортографије у секвенцама /стн/ и /штн/, које је Његош редовно писао и штампао: *страстнијех*, *прелестницу*, *сокровишнице*.

9. У поглављу „Реконструкција самогласника” (509–520) акценат је стављен на таувокалске и хетеровокалске дифтонге који су условили и Маројевићеве интервенције у инвентару графема за критичко издање *Биљезнице*, на прогресивну контракцију у радном придеву /ао/ > /а/, те на облик *божији*, изведен суфиксом *-ији* а не *-ји*, као и на облике овог придева са губљењем суфикса *божа* и *боже*.

10. Иако проблематиком припада вокализму, поглавље „Реконструкција рефлекса јата” (521–538) издвојено је због значаја анализираних фонетско-фонолошког феномена. Грађа је класификована у осам целина према фонетско-фонолошком контексту: рефлекс јата после /т/, после /д/, после /с/, после /з/ и /ц/, после /р/, после /л/ и /н/, после /м/, /б/ и /в/, после задњонепчаних и меких консонаната. Нарочито је значајна ауторова анализа порекла појединих појава, на пример раздвајање дијалектизама од црквенословенизама. Тако, пишући

⁸ У овом фразеологизму Маројевић (2017: 480) региструје и Његошев индивидуални неологизам *лишеник*.

о тзв. „привидним екавизмима”, за облик *време* утврђује да је црквенословенизам, док у примеримима *истреби* и *прек* региструје рефлекс краткога јата у сугласничким групама са /р/ на другом месту (Маројевић 2017: 529). У цсл. облику *великољетија* утврђује се књишки рефлекс јата са оствареним јекавским јотовањем, а исти рефлекс констатује се и у славенизмима *свесвјетије* и *свјетило* (Маројевић 2017: 531, 534). У русизму *славјански* Маројевић (2017: 534) указује на често огрешење при мешању рефлекса јата и назала предњег реда, нарочито у радовима Војислава П. Никчевића.

11. Трећу велику целину („Проблеми реконструкције текста”) чине поглавља неједнаког обима: „Вербализација текста” (541–544), „Версолошка реконструкција” (545–570) и „Реконструкција рукописних и штампарских грешака” (571–640). Под вербализацијом текста Маројевић (2017: 541) подразумева „његово рашлањивање на ријечи као самосталне лексичке и лексичко-граматичке јединице”, а то, наглашава аутор, „један је од примарних текстолошких задатака”. Тај задатак огледа се пре свега у састављеном, полусастављеном (с дивизом) и растављеном писању речи. Подела текста на речи разрешавана је на Његошевим примерима, па је растављено писање реконструисано у текстолошким проблемима *с Богом : збогом* и *из ништа : изништа*, а састављено у *претчувствијем : пред чувствијем, јамним : ја мним*.

У делокруг вербализације текста Маројевић (2017: 542) подводи и „питање рашлањивања текста, подјеле текста на пјесме и пјесничке целине те раздвајање посвете од наслова”, а ове теоријско-методолошке проблеме разрешава на примеру Његошеве песме „У врстама таинственим...”

При версолошкој реконструкцији Маројевић посеже за микроверсолошким и макроверсолошким анализама. У оквиру прве анализирани су феномени у широком распону од акценатских до синтаксичких: прозодија, тоника стиха, рима, инверзија, елипса и опкорачење. Макроверсолошку анализу спроводи концентришући се на следећа питања: шеснаестерац и октава, шеснаестерац и катрен, шеснаестерац и дистих, асиметрични десетерац и куплет, слободни стих и терцина.

Обимно поглавље посвећено реконструкцији рукописних и штампарских грешака посвећено је текстолошкој анализи: а) извора, б) писарских и штампарских грешака и в) редакторских грешака.

12. Обимно критичко издање Његошеве *Биљезнице* редакцијом и коментарима Радмила Маројевића прерасло је у монографију посвећену песничком језику, нужно базирану на богатим ауторовим знањима из србистике (историје српскога народног и књижевног језика, дијалектологије, граматике, лексикологије, стилистике, вербатологије), али и ширим славистичким и русистичким увидима. Управо у поглављима „Грамаички русизми” и „Лексички русизми

и црквенословенизми”, али и бројним сегментима других поглавља увиђа се значај Маројевићевих високих славистичких и русистичких компетенција у анализи Његошевог језика, али и језика целокупне предвуковске и вуковске епохе. Следећи задатак наше историје српског језика биће упоређивање података које при анализи Његошевог песничког језика на овом терену нуде два значајна тумача, Радмило Маројевић и Светозар Стијовић (1992). Та знања срећно су уклопљена и са сјајним познавањем слике српских говора у Црној Гори, па је Маројевић као дијалектолог избегао замке у које је због недовољног познавања локализама својевремено упао чак и велики филолог Милан Решетар (Милановић 2016). Полемишући често са својим бројним претходницима (П. Поповићем, М. Решетаром, Д. Вушовићем, Р. Лалићем, М. Стевановићем, Р. Јовићевићем и др.) и нудећи нова текстолошка решења, Радмило Маројевић је издањем Његошеве *Биљежнице* померио наша знања у више србистичких дисциплина.

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1966:** Павле Ивић, „Списак речи и облика поменутих у Поговору”, у: Вук Караџић, *Српски рјечник (1818)*, сабрана дела Вука Караџића, књига друга, 193–245.
- Маројевић 1999:** Радмило Маројевић, *Горски вијенац : изворно читање*, Никшић – Београд: Никшићке новине – ЈУ Унирекс МБ.
- Милановић 2000:** Александар Милановић, „Полемички о Његошевом језику и епохи”, *Рашка*, 34–35, 229–231.
- Милановић 2014:** Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет.
- Милановић 2016:** Александар Милановић, „Решетар као тумач и приређивач Његошевих дела”, у: *Српски молитвеник : споменица Милану Решетару : 1512–1942–2012* (ур. Ј. Грковић-Мејџор и В. Савић), Београд : САНУ, 103–110.
- РСЈ 2017:** *Речник славеносрпског језика : огледна свеска* (прир. Исидора Бјелакковић, Ирена Цветковић Теофиловић и Александар Милановић), Нови Сад: Матица српска.
- Стијовић 1992:** Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Суботић 1989:** Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови сад: Матица српска.

RADMILO MAROJEVIĆ'S TEXTOLOGICAL AND EDITORIAL
TECHNIQUES IN HIS EDITION OF NJEGOŠ'S *NOTEBOOK*

Summary

The paper draws on textology and the history of Standard and vernacular Serbian to analyse Radmilo Marojević's editorial work and textological comments in the critical edition of Peter Petrović Njegoš's manuscript *Notebook* (2017), beginning with the analysis of his graphemic-orthographic features all the way to crucial elements of lexis, semantics, syntax and text. Our analysis primarily points to the relevance and advantages of viewing Njegoš's language in a broader context of Slavic and Russian scholarship, but also to the detailed analysis of dialectal specificities of the poet's text.

Keywords: Peter Petrović Njegoš, Radmilo Marojević, textology, history of the Serbian language, dialectology, Slavic studies, critical edition

Aleksandar M. Milanović